

Ritka harmóniában van együtt Molnár életművében hagyomány és ujitás. Több mint jelképes, hogy első "beleszólása" a magyar irodalom történetébe - még diákként - a Gönc és Vizsoly közti futárkodás a Károli-biblia dolgában. Hasonlóan nem valami homályos szellemi kapcsolatok, hanem konkrét tettek kötik a XVI. század magyar irodalmának sok más jelenségéhez az erasmista tudományosságtól a reneszánsz zsoltárköltészetig, Szkhárosi Horvát-tól Balassiig.

A felszabadulás utáni marxista értékelések a másik oldalra helyezik a súlyt: arra az összefüggésre, ami Szenczi Molnár életműmunkássága, meg a halála után kibontakozott vallási és művelődési ujitás, a magyar puritanizmus közt figyelhető meg. Ilyen közös vonás, hogy a hitvitázást lenézik, szinte teljesen kikapcsolják az irodalomból. Helyette a személyes, gyakorlatias, hasznosan etikus kegyesség kerül előtérbe: a híres Praxis Pietatis-nak Molnár lett volna az első magyarra ültetője, ha nem hagyta volna abba a megkezdett munkát az eredeti angolból fordító ifju Medgyesi javára. Ilyenfajta vallásosság hordozói Szenczi Molnár zsoltárai is, nem véletlen, hogy - erős ellenállással szemben - épp a puritanizmus küzdi majd ki a gyülekezeti éneklésben való meghonosításukat. Tolnaiék, Apáczaiék valósítják meg az anyanyelvű- és a nőoktatásra vonatkozó modern, polgáris reformterveit is.

Ide tartozik még sok, kevésbé ismert részlet: angliai útja, szerteágazó holland kapcsolatai, Marnix-fordítása. Wittman Tibor még bontakozó államelméleti tudományosságunk szemléje során is úgy utal "a nagy fáziseltolódás élményének kifejezésére", mint amit "azon a fokon, melyen Szenczi Molnár Albert az irodalmi életben ennek hangot adott - már csak a puritanizmus tudott továbbvinni". (Filológiai Közlöny 1957, 66.)

Aki folytatni akarja a sort, keresse ki e kötet VIII. fejezetében azt a cikket, amely a magyar puritánus mozgalom alapító okmányára, az ún. "londoni liga" egyik aláírójának, egy bizonyos Molnár Jánosnak a kilétét fedi föl...

Okvetlenül torzítaná azonban a helyes képet, ha nem emlékezünk meg az ellentmondó tényekről is. Vannak ilyenek s ez természetes is. Molnár Albert és nemzedéke gondolkodásában a tényleg előremutató elemek mellett békén megfértek a következő generáció szemében már ortodoxnak minősülő nézetek. Molnár nemcsak Rittershausen, Opitz és Kepler tanítványa vagy jóbarátja, hanem az ortodox Scultetusé, a skolasztikus-arisztoteliánus Keckermanné, a konzervatív fölfogású Miskolczi Csulyak Istváné is.

Tehát - ha nem akarjuk leegyszerűsíteni a helyzetet - maguknak az 1630-as években kibontakozó küzdelmeknek (a viták és harcok mindkét frontjának) legfontosabb előzményét kell látni Szcenci Molnár Albert és köre irodalmi és szervező tevékenységében.

Az alábbi cikkek szerzője nem mostanában irt először Szcenci Molnárról. Harminckét éve annak, hogy a halála idejét tisztázó adatokat közölte. Majd más dolgozatai is jelentek meg Molnárról, csakhogy eldugva, ugyszólván még a kutatók számára is hozzáférhetetlen egyházi-naptár-szerű kiadványok hasábjain. Így is lényegében Herepei adataira épülnek a Molnár Albert hazai életszakaszára vonatkozó legfontosabb új megállapítások és föltételezések. Nem betegeskedő, már eleve mellőzött aggastyánt látunk ezekután a hazatért tudósban, hanem fizikailag is életerős, szellemi képességeinek teljében levő, aktív egyéniséget, akinek "a jelek szerint része volt Bethlen művelődéspolitikájának alakításában, s a fejedelem talán diplomáciai vonatkozásban is igénybe vette szolgálatait." (A magyar irodalom története II. Bp. [1964], 70.)

Hamarosan azonban súlyos anyagi gondjai támadnak, méltatlan, felemás helyzetbe kerül, ő maga is panaszkodik, "kártévő rágalmazások" miatt, (talán az ördöggel való cimborálás gyanuja is fölmerült vele szemben, Tolnai G. Évek - századok. Bp. 1958 125-129.). Háttérbe szorulása, s különösen irodalmi működésének föltűnő elapadása mögött alighanem joggal keresünk valamilyen változást a hatalom birtokosaihoz való viszonyában, a konzervatív egyházi és világi vezető körök kegyeinek elvesztését.